

Խորհնացին Հին Կտակարանէն ետքերի պատմութիւնը վեր առած էր, և անիկա տարրալուծելով, (մի վախճար այս բառէն, ատկէ ուրիշ ինչ բառ կրնամ գործածել՝ կատարուածը ներկայացնելու), չափափելով, կարատելով, մանրուկներ ազուցանելով, յաջողած էր յարմարցնելու գրուածք մը, որը հայ ժողովուրդին կլիցուցեր էր որպէս Արտաշէսի և Սաթենիկի պատմութիւնը:

Մտադ կը խածնես որո՞ւ ճարպիկութեան ի տես, Խորհնացիք թէ Խալաթեանցի: Թերևս Խալաթեանցի, երբ նկատի ունենան թէ ինչպիսի հմտական մանուածապատ հանգոյցապատու ձևերով կը կառուցանէր իր առաջագրածը, և համբերատար թորգումնան ցեղի զաւակներուն վերջապէս կը յայտնէր անոնց այնքան սիրելի Արտաշէս-Սաթենիկի վրպական զեղեցիկ գրուածքի ծնունդը: Ախրս, ապօրինի ծնունդ:

Զարմացայ որ Մանուկ Աբեղեան և Ն. Աղոնց պէտք տեսած էին, կամ ձանձրոյթը յանձն առած, Խալաթեանցի այս մարզանքին պատասխանելու և ըսելու թէ ըրածը անհնթիք բան էր և ծաղրելի:

Խալաթեանցի համար այլևս անթիքելի մտասեւեռում դարձած էր Խորհնացիք ուրիշ աղբիւրներէ ըրած անհաշիւ մաքսանենգութիւնները, որոնցմով միայն Պատմահայրը յաջողած էր մի կերպ շարադրել իր պատմութիւնը:

Այս մտասեւեռումը Խալաթեանց առանց տատամսումի կը յայտնէր իր Մովսէս Խորենացու Նորապոյն Աղբիւրներու Մասին (Վիեննա, 1898), զրքոյկին մէջ:

«Եւ այսպիսի ծաղկաքաղը մանաւանդ թարգմանական գրուածքներից . . . Խորհնացու սիրածն է, նորա բնորոշող մասեւնագրական եղանակն է, որ տեսնում ենք նորա Պատմութեան համարեա ամէն մի երեսում, — այն է՝ հայերին ամենին վերաբերութիւն չունեցող, բայց օրեւ կողմից հետաքրքրական նկարագիրները, ասացուածները անգամ և կարճ դարձուածները յարմարցնել իւր հայրենակիցներին, իւր նկարագրած անձնաւորութիւններին» (էջ 23):

Մաղկաքաղ . . . նորա Պատմութեան համարեա ամէն մի երեսում! Երբ այս անդրդուելի համոզումով ճամբայ կ'ելլես, տարակոյս կրնաս ունենալ որ զարմանազան գիւտեր պիտի ընես, և ապուշ կրթես ընթերցողների մէկէ աւելի կերպերով:

(Շար.՝ 3)

ՀՐԱՆԴ Ք. ՈՐՄԷՆ

ԳԵԼԳԱՍԷՇԻ ԴԻԻՑԱԶՆԵՐԳՈՒԹԻՒՆԸ

ԲԱԼԴԱՏԱԿԱՆ ՄԵՐՁԵՑՈՒՄ ՍՈՒՐԲ ԳՐԱԿԱՆ
ԵՒ ՍՈՒՄԵՐԱԿԱՆ, ԲԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵՒ ՅՈՅՆ
ԶՐԶԵՂԵՂԵԱՆ ԶՐՈՅՆԵՐՈՒ

Աղբիւրներ. — Ա. Սուրբ Գրական. — Զրհեղեղեան հասարակաց սկզբնական աւանդութեան մը երկու ազատ ճիւղաւորութիւնը կը հանդիսանան Ծննդոցի Զ. 5-թ. 17 համարները: Ենթադրւում է Լիւօհիմ՝ Աստուծոյ անուններուն զերակշռութիւնը մէկին և միւսին մէջ, կ'արգարացնէ անոնց բաժանման իրաւունքը:

Ս սկզբնատառով կը մատնանշենք Ենթադրանքի բաժինը. — Ծնն. Զ. 5-8. է. 1-5, 7-10, 12, 16բ, 22, 23. Ը. 2բ, 3ա, 6-12, 13բ, 20-22:

Է ով Լիւօհիմեանը. — Ծնն. Զ. 9-22. է. 6, 11, 13-16բ, 17 (նուազ քառասուն օր) — 21. Ը. 1-2ա, 3բ-5, 13ա, 14-19. Թ. 1-17: Dictionnaire de la Bible, Supplément, Paris, 1928, էջ 754:

Բ. — Բեւեռագրական. — ա) Բաբելական. — Գլխաւորը Գիւգամէշի զիւցաղների գութեան տասնմէկերորդ տախտակն է. բ) Սուրբական. — Նիփուրէն արտահոգուած արձանագրութիւն մը, հրատարակուած, A. Poebeli կողմէ իր Historical and Grammatical Texts, Philadelphia, 1914, տախտակ առաջին, թարգմանուած նոյն հեղինակին կողմէ իր Historical Texts, Philadelphia, 1914, էջ 18 և այլնի մէջ:

Գ. — Եւրեւական բնագրեր Բաբելական բնոյթով. — ա) Պերոգի բեկորը, Eusebi chronicorum libri duoի մէջ, հրատարակուած Alfred Schoeneli կողմէ, հատոր առաջին, Berlin, 1875, սիւն. 20-24: Բ) Պերոգի ամփոփումը Ապիտէնի կողմէ, տե՛ս P. Schnabel, Berossos und die babylonisch-hellenistische Literatur, Leipzig & Berlin, 1923, էջ 164 և այլն: Բնագիրը Eusebi chronicorum libri duoի մէջ, հրատարակուած Schoeneli կողմէ, հատոր առաջին, սիւն. 32-34, թարգմանուած H. Usenerի կողմէ Die Sintfluthsagen, Bonn, 1899, էջ 15, և B. Bonkampի Die Bibel im Lichte der Keilschrift-

forschung/ մէջ, Recklinghausen, 1939, էջ 131-32:

Գաղափարական երկու խոր խրամատներ կ'անջրպետեն Հին Ուխտի և Միջագետքի և ջրհեղեղի անստուգելի ուժի պատճառով: Մերայան Մատենագրութիւնը երբայեղներուն, ջրհեղեղի գրոյցը գերազանցապէս իմաստաւորողն է: — Իր վերջին անստուգելիութեամբ և բ. — Բարոյական կորոյի զսպանակաւորումին, կը ստուերաքողէ ան. — Ունայնասէր և սագրանամիտ խմբակը բարեխական աստուածներուն և բ. — Անոնց հրամանագրած քմահաճ արարքը ջրհեղեղի:

Ջրհեղեղի թաքուն շարժառիթը Մընընդոցի էջներուն մէջ, մեղքի տրոյմով կ'ըսած վատանքողներուն լղիւր կեանքին արդար պատուհասումն է: Չարութեամբ տոգունած հոգիներուն ոչնչացման պատգամը, Մըն. 2. 5. «Եւ իբրեւ ետես Տէր Աստուած եթէ բաղմացան չարիք մարդկան ի վերայ երկրի, և ամենայն ոք խորհեր ի սրտի իւրում խնամով ի չարիս գամենայն աւուրս»: Իսկ երկիւղածն ու իր ընտանիքը չի վրիպեցան տարբերու և էակներու միակ Արարչին արդարադատ ատենէն, Մըն. 2. 9. «Եւ այր արդար Կատարեալ էր յազգիանդ իւրում. և հաճոյ եղև նոյ՝ Աստուծոյ», Մըն. 2. 13-14. «Եւ ասէ Տէր Աստուած ցնոյ, ժամանակ ամենայն մարդոյ հասեալ է առաջի իմ, զի լցաւ երկիր անիրաւութեամբք ի նոցանէ, և ահա ես ապականեցից զնոսա և զերկիր: Արդ, արա դու քեզ տապան ի չորեքկուսի փայտից, խորշս գործեցես պտապանն, և նախքէ ձեռնեցես զնա ներքոյ եւ արտաքոյ: Միաստուածութեան արնիթեր, բարոյական չափանիշերու հզօր տիրապետում մը կը բնութագրէ ջրհեղեղեան գրոյցը Հին Կտակին: Մինչ գաղափարական ներհակ յղացում մը, խնդրուած անտաշ բազմաստուածութեամբ մը, և ջրհեղեղեան աղէտի քմայքոտ ծրագրումով մը, կը պայմանաւորէ գոյութիւնը սուսերական, բարեխական, և յայն ջրհեղեղեան գրոյցներուն: Չեւի և խորքի սերտ խնամութիւն մը կը զօղէ այս երեք գրոյցները իրարու:

Գիւղամէշի գիւցազներգութիւնը՝ տախտակ տանըմէկերորդ, համար տանըչորս, կը բանաձեւէ սապէս մանկամիտ հրամայա-

կանը ջրհեղեղի թէ իրենց՝ (աստուածներու) սիրտը մեղք մեծ աստուածները իրականացնելու ջրհեղեղը: Մտածումն է նոյն շեշտը կ'արձագանգուի նաև Աթրախտիսի գիւցազներգութեան մէջ, թէ ջրհեղեղը գոյացուցաւ, քանի որ մարդիկ իրենց ազմակալից ու զուարթ հաւաքոյթներով կը խռովէին էնիլի աստուծոյ նինջը: Գիւղամէշի գիւցազներգութեան, տախտակ տանըմէկերորդ, համար 168-170, Իշտար գիցուհին կ'ատմէ քնքերուն մրուրը կը քէ էնիլի աստուծոյ ճակտին, որովհետեւ ան խորհրդարար յառաջ բերաւ ջրհեղեղը, և առաջնորդեց իմ մարդիկը փճացումիս: էնիլի աստուած մեղաւորն ու անմեղը անխտարար Մեծ Աղէտին զոհ դարձնելու սեւթոյր մաղձը կը հեղու իր քնիտիկար արտաբերումին մէջ, տախտակ տանըմէկերորդ, համար 173 «Եւ աստուած է արդեօք մահկանացունքէն անէ մին, ոչ ոք պէտք է վերադրի աւերէն»:

Տիգրիս-Եփրատեան հովիտէն կտակուած ջրհեղեղեան գրոյցը, չէ շարժառիթուած ոչ մէկ բարոյական որոնումներով, արդար և չարը դիրքաւորելու արամբանական նախանձախնդրութենէ մը: Ուտնալիշտիմին՝ այդ Բարեխական նոյն ապտագրումը ջրհեղեղի համայնակուլ մահասարսուռէն, չի թելադրէր արդարամտութեան մը երաշխիքը, քանի որ, էա աստուած ժողովանիստ աստուածներուն հակառակ, գաղտագողի ուղիով, քսութեամբ չի փութանցեց ջրհեղեղի վաղահաս գալուստը Ուտնալիշտիմին: Հին Ուխտի գրականութեան մէջ, Ենովայի կամ Էլօհիմի մը վահաւաք թլուրեղացումը, մարդոց որդիներուն նկատմամբ իր ուղղամիտ չփումը, այս պարագային ջրհեղեղի գրոյցին մէջ խորհրդանշուած, ակնբախ հակապատկեր մը կը ցուցադրէ, քմահաճիկ հոգեբանութեանը հանդէպ իրարու դարանակալ բարեխական աստուածներու խմբակին, տախտակ տանըմէկերորդ, համար 113 աստուածները սարսափեցան ջրհեղեղէն, խոյս տուին և բարձրացան երկինքը Անուի, աստուածները կկղեցան շուներու հանգոյն, Իշտար կը ճշայ երկունքի մէջ տուալտող կնոջ մը պէս, յիշաւի հին ժամանակները ցեխի վերածուեցան, որովհետեւ չարքը քսի հաւաքոյթին մէջ աստուածներուն, Անուննադի աստուած-

ները լացին անոր հետ: Տակաւին, անոնց զազրելի որկրամոլութիւնը կը բարացուցուի յետ ջրհեղեղեան օրերուն, Ուտնապիւղտիմի զոհամատոյցին առիթով, տախտակ տասնըմէկերորդ, համար 159 պատուածները հոտուրտացին հեշտահամ բուրումը, ճանճերու նման շրջապատեցին զոհարարը:

Հին կտակի և սումերական, բաբելական և յոյն ջրհեղեղեան զրոյցներու միջև, կմախքային հանգիստութիւններու գոյութիւնը, կը բղխի նոյնինքն ջրհեղեղի գաղափարի մը խելութիւնէն, ուր մարդկային միտքը, ամենուրեք իր նոյնը ըլլալու գրոշմով, ջրհեղեղի տուեալ իրողութեան նկատմամբ, հասարակաց եզրերու մը ըմբռնողութեան կիրարկումը, պիտի չթուէր անսովոր երևոյթ մը, սապէս Ա. — Բուր պատմութիւններուն մէջ, ջրհեղեղի աւետարարը Աստուած է. Ենոփա կամ Էլօֆիմ, էա Գիլգամէշի մէջ, հաւանաբար էնքի (= էա) սումերականին մէջ, Խրոնօս մը Պերոզի և Ապիտենի մէջ: Բ. — Ազատագրումի լաստը, բնական հետեւողութեամբ մը նաւմըն է, ուր կը պատուարուն փրկուելու սահմանուածները՝ մարդ և անասուն: Սումերական արձանագրութեան մէջ, անասունները յայտնապէս չեն յիշատակուած, բնագրային լրատի մը զոհը հաւանաբար, այն ապացոյցով որ, ջրհեղեղի վերջածրութեան սումերական նոյր՝ Զիւսուտրան եղի և ոչխարի զոհեր կը մատուցանէ Պապար՝ արև աստուծոյ: Ապիտենի ընդհատն ալ կը լեցուի Սիսիթհօսի թռչուններ արձակելովը: Գ. — Իբրև վախճան մեծ աղէտին կ'եզրակացուի ոչնչացումը համայն կենդանի էակներուն, տապանի բնակիչներուն բացառութեամբ:

Ուրիշ հանգիստութիւններ ևս այս վերջիններուն աղընթեր, չեն սեղիր անտարակոյս շօշափուած նիւթին խելութեան մը թելագրանքէն: Հաստատենք օրինակներով: Ա. — Արտագրական և թարգմանական երփներանգ քօղի մը ներքև, ջրհեղեղի հերօսին անունները՝ Ուտնապիւղտիմ — բուքու՝ Գիլգամէշի զիւցազներգութեան մէջ, Զիւսուտրա՝ սումերական արձանագրութեան մէջ, Սիսութհօս՝ յունական բնագրերուն մէջ, և շատ հաւանաբար Սուր Գրական նոյր, միևնոյն անձնաւորութիւնն է որ կը մատնանչեն ստուգարանութեան քիւրեղա-

ցնող լոյսին տակ: Արդ, սումերական Զիւսուտրան՝ Զիւսիթհօս և Տիսիթհօս արտագրութիւններով Պերոզի և Ապիտենի զրոյցներուն մէջ, կը համապատասխանէ Գիլգամէշի զիւցազներգութեան Ուտնապիւղտիմ — բուքուն որ կը նշանակէ ասն որ երկարաձգուած էր գալով կեանքի օր(եր)ուս կամ անուաւոր օր(եր)ու կեանքս և նոյի՛ երբ. Խ՜, իր ոչ թէ երբայական անհգիտստ իմաստով, այլ եթովպական անախտ արմատով, որ կը նշանակէ «երկար ըլլալ, երկարաձգուիլ», որուն ամանցեալ գոյականը «նուխտ՝ երկարութիւն (ժամանակի): Արդ, Խ՜՝ նոյր hypocoristique անուան մը շարունակ ներքև, կրնայ նշանակել «երկարը, երկարաձգուածը» (գալով իր կեանքի օրերուն), Dillmann, Lexicon Linguae Aethiopicae, Lipsiae, Weigel, 1865, սիւնակ 671, 672, Dictionnaire de la Bible, supplément, Lonis Pirot, Paris, 1928, սիւնակ 750: Բ. — Տապանին կայանը գրեթէ նոյն վայրը կը յիշեցնէ՝ լեռները հիւսիսային Բաբելոնի (Գիլգամէշի տասնըմէկերորդ տախտակն է որ նինձիր լերան գագաթը կ'ընտրէ իբրև խորխոս): Գ. — Թռչուններու զրուագը որոշ պատահական փոփոխակներու աղճատումովն ու յուելումովը, մշակուած է միանգամայն չորս զրոյցներուն մէջ, Ենոփայան, Գիլգամէշի, Պերոզի և Ապիտենի:

Յիշուցան սա քանի մը զուգահեռական տողերու սակաւութիւնը չի վարկածեր Հին Ուխտի գրականութեան կողմէ ուղղակի փոխառութեան մը մակերեսային դատումը Միջագետեան զրոյցներէն: Այդ անհիմն վճիռը կը կքի երկու պատմութիւններուն միջև, մանրամասնութիւններու անթիւ խոտորներով, տառական յիշատակութեան բացակայութեամբ, ու գերազանցապէս Հին կտակի՝ մեծ աղէտին տիրապետող արևաշող միաստուածութեամբ ու փոռապանծ բարոյական բարձունքին: Աստուածային ոգևոր շունչը կը կենսաւորէ Հին Եբրայական Սրբազան Մատենագրութեան ջրհեղեղեան զրոյցին կմախքը: Պատճառի և արգիւնքի ուղիղ համեմատութիւն մը կը բնութագրէ Սրբազան Ժառանգին պատմութիւններուն նկարագիրը: Մինչ անշաղախ գաղափարներու և գէպքերու կոյտ մը կը կազմեն զիպուածով ղեկավարուող զրոյցները սումերական, բաբելական և յոյն արձանագրութիւններուն:

Սա բնագրային խաժամուժին մէջ, Հին Կտակարանի շրջապատէն ներս, կարգ մը փոքրածիւր և երկրորդական հանգիստութիւններու սպրդումները կ'արդարանան հետեւեալ մեկնաբանութեամբ: Աբրահամի քաղաքացւոյ Ուր քաղաքի բնիկն ըլլալու հանգամանքը, Ծնն. ԺԱ. 31 «Եւ առ Թարա զԱբրամ զորդի իւր, և զնաքով զորդի իւր, և զՂովտ՝ զորդի Առանայ որդւոյ իւրոյ, և զՍառա զնու իւր, զկին Աբրամու որդւոյ իւրոյ, և նան զնոսա յաշխարհէն Քաղղէացւոյ (եբրայական բնագիրը ունի כְּשֵׁם אֶרֶץ, մէուր քաստիւ՝ յԱրէ քաղղէացւոյ), և եկին մինչև ցնարան, և բնակեցին անդ», և իր հօր և նախահայրերուն հոն օտար տանները յաճախելու պարագան, Յես. ԻԴ. 2 «Եւ խօսեցաւ Յեսու ընդ ամենայն ժողովրդեանն և ասէ, այսպէս ասէ Տէր Աստուած Իսրայելի, յանկոյս գետոյն պանդխտեցան հարքն ձեր յառաջագոյն, Թարա՝ հայր Աբրահամու և հայր Նաքովու, և պաշտեցին զաստուածս օտարս», կը թելադրեն այն հաւանականութիւնը, որով Նահապետը լքելով իր երկիրը, իրագործելու համար ճշմարիտ և մի Աստուծոյ հրաւերը, փոխադրած ըլլայ իր յիշողութեան մէջ աւանդութիւնները իր հայրենակիցներուն: Այս գրոյցները, մերկացուած իրենց հեթանոսական պատմութեանն և վրէպներէն ներգործութեամբը Աստուծային Յայտնութեան, կը ժառանգուին նախ բերանացի, ապա թերևս գրաւոր կերպով, իր շառաւիղներուն միջև, կերպարելով այսպէս երկու զուգահեռական հոսանքներ՝ Եհովայիւնը և Էլօհիմեանը, զորս Մովսէս կը ներամփոփէ զանոնք, գրեթէ առանց փոփոխելու առանց յապաւելու կամ աւելցնելու, իրենց փոխանցման նախնական տրւումով, Ծննդոցի էջերուն մէջ. Supplément, Dictionnaire de la Bible, L. Pirot, սխանակ 764-766: Ստորև կը ներկայացնենք համապատկերը ջրհեղեղեան գրոյցին սկզբնական աւանդութեան իր զանազան ճիւղաւորումներով:

ԱՆՈՒՇԱԻԱՆ ԱՔԴ. ՉԴՋԱՆԵԱՆ
(Շարունակելի՝ 4)

ԵԿԵՂԵՅԵ-ՊԵՏՐԱԿԱՆ

“ՄԵՐ ՆԱԽՆԵԱՅ ՀԱԻԱՏՔԸ”

ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Բազմալեզու մէջ, շարունակելով իր յօդուածը, Ս. Ներսէս Ծնորդալիի և Ս. Պետրոս Առաքեալի մասին, Հ. Ներսէս Տէր Ներսէսեան կը հրամցնէ իր ընթերցողներուն սխալ մեկնաբանութիւններու և կանխակալ կարծիքներու ճոխ հիւսուածք մը: Քննենք:

1. — «Ս. Հայրերու երկերը մեկնելու մէկ կարևոր սկզբունքին վրայ» բացատրութիւն տալէ յետոյ Հ. Ն. Տէր Ներսէսեան կը գրէ. «Այս սկզբունքին դէմ կը մեղան. չենք, եթէ յստակ բացատրութիւնները անտեսած՝ ենթադրեալ մթին հատուածներուն մէջէն որսանք մեր կանխակալ կարծիքին մօտեցող զաղափարներ ու մնացածը ծածկենք. այսպէս է, գԺբախտաբար, Ն. Եպս. Ծովականի պարագան» (Բազմալեզու, 1954, էջ 22): — Ն. Եպս. Ծովականի պարագան ճիշդ ատոր հակառակն է բարեբախտաբար: Վասնզի ան Ն. Ծնորդալիի «Եղեկոյ Ողբոյն մէջէն որսացուած և Հայ Հոռմէականներու կանխակալ կարծիքին մօտեցող ծանօթ «Եւ զու Հոռմ...» հատուածին միջոցաւ անոր հեղինակին անունը շահագործողներուն սխալ ընթացքը ցոյց տուած և Ս. Պետրոս Առաքեալի մասին Ս. Ն. Ծնորդալիի հարազատ տեսութիւնը ներկայացուցած էր, յիշատակելով բազմաթիւ և յստակ վկայութիւններ նոյն Արքայեան Հայրնային անունով զանազան գրուածքներէն:

2. — Էջ 23. — Գեր. յօդուածագիրը կը գրէ. «... և Պետրոսի պիտի յանձնէր երկնքի արքայութեան բանալիները, այսինքն՝ եկեղեցական գերագոյն իշխանութիւնը»: — Սխալ մեկնաբանութիւն: «Եւ տաց քեզ զփականս արքայութեան երկնից, և զոր միանգամ կապեսցես յերկրի՝ եզիցի կապեալ յերկրի, և զոր արձակեսցես յերկրի՝ եզիցի արձակեալ յերկնս» (*): «Եկե-

(*) Մատթ. ԺԶ. 19.